

دانشگاه فردوسی مشهد

دانشکده الهیات و معارف اسلامی (شهید مطهری)

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته الهیات و معارف اسلامی

گرایش علوم قرآن و حدیث

عنوان:

بررسی مبانی و آراء تفسیری آیت الله مصباح یزدی

استاد راهنما:

حجت الإسلام والمسلمین دکتر محمد حسن رستمی

استاد مشاور:

حجت الإسلام والمسلمین دکتر حسن نقی زاده

دانشجو:

شیر فیروزیان

تابستان ۹۱

بسمه تعالی
مشخصات رساله/پایان نامه تحصیلی دانشجویان
دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان رساله/پایان نامه: بررسی مبانی و آراء تفسیری آیت الله مصباح یزدی

نام نویسنده: شبیر فیروزیان

نام استاد(ان) راهنما: حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمدحسن رستمی

نام استاد(ان) مشاور: حجت الاسلام والمسلمین دکتر حسن نقی زاده

دانشکده: الهیات و معارف اسلامی	گروه: علوم قرآن و حدیث	رشته تحصیلی: علوم قرآن و حدیث
تاریخ تصویب: ۱۳۸۸/۳/۳۰	تاریخ دفاع: ۱۳۹۱/۶/۲۱	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	دکتری	تعداد صفحات: ۲۷۱

چکیده رساله/پایان نامه :

آنچه در این پایان نامه مورد بحث قرار می گیرد، بررسی مبانی و آراء تفسیری آیت الله مصباح یزدی است. آیت الله مصباح در تفسیر موضوعی خود با نام «معارف قرآن»، با بکارگیری روش جدیدی، موضوعات را هماهنگ با سؤالات فطری مخاطب حقیقت طلب مورد بررسی قرار داده و در پایان، ذهن مخاطب را بصورت کاملاً منظم، با بسیاری از معارف اساسی اسلام آشنا می سازند.

استاد مصباح همچنین از مبانی خاصی برای تفسیر آیات قرآن بهره برده اند.

آیت الله مصباح یزدی در این تفسیر، با بهره گیری از آیات قرآن، مدلی از «نفس» انسان ترسیم کرده و با استفاده از آن، به استخراج مبانی روان شناسی اسلامی از آیات قرآن پرداخته اند.

برخی آراء کلامی - قرآنی ایشان نیز متفاوت با سایر مفسرین است. همچنین استاد مصباح در آثارشان به مستندات قرآنی شبهات روشنفکران معاصر که مهمترین آنها شبهه پلورالیسم دینی می باشد، پاسخ داده اند.

امضای استاد راهنما:	کلید واژه:
	۱. آیت الله مصباح یزدی
	۲. تفسیر موضوعی
	۳. مبانی تفسیری
	۴. روان شناسی اسلامی
	۵. آراء کلامی - قرآنی
تاریخ:	

فهرست

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
	فصل ۱
	(کلیّات)
۶	۱-۱- مفهوم شناسی «تفسیر»
۶	۱-۱-۱- معنای لغوی
۷	۱-۱-۲- معنای اصطلاحی
۸	۲-۱- تفسیر موضوعی
۸	۱-۲-۱- تعریف
۱۰	۲-۲-۱- پیشینه تفسیر موضوعی
۱۰	۱-۲-۲-۱- تفسیر موضوعی در عصر حضور معصومین (علیهم السّلام)
۱۰	۱-۲-۲-۲-۱- تعیین کمترین زمان حمل
۱۱	۱-۲-۲-۲-۲-۱- وجوه کفر
۱۱	۱-۲-۲-۳-۱- ایمان برای تمام اعضای بدن
۱۲	۱-۲-۲-۴-۱- گناهان کبیره
۱۲	۲-۲-۲-۱- تفسیر موضوعی پس از عصر حضور معصومین (علیهم السّلام)
۱۳	۱-۲-۲-۲-۱- کتب آیات الاحکام
۱۴	۱-۲-۲-۲-۲-۱- سایر کتب
۱۵	۳-۲-۱- ضرورت انجام تفسیر موضوعی
۱۹	۴-۲-۱- مزایا و ویژگیهای تفسیر موضوعی
۱۹	۱-۴-۲-۱- دست یابی به نظریه قرآن در موضوعات مختلف
۱۹	۲-۴-۲-۱- قابلیت گنجاندن مجموع معارف قرآن در یک نظام کلی (آشکار شدن پیوستگی مجموع معارف قرآن)
۲۰	۳-۴-۲-۱- آشکار شدن جنبه های دیگری از اعجاز قرآن
۲۱	

- ۲۱-۵-۲-۱- مراحل انجام تفسیر موضوعی
- ۲۳-۱-۵-۲-۱- انتخاب موضوع
- ۲۴-۲-۵-۲-۱- گردآوری آیات
- ۲۵-۳-۵-۲-۱- دسته‌بندی آیات
- ۲۵-۴-۵-۲-۱- تعیین نوع ارتباط آیه با موضوع
- ۲۵-۵-۵-۲-۱- دسته‌بندی منطقی موضوعات فرعی
- ۲۶-۶-۵-۲-۱- تفسیر ترتیبی هر یک از آیات گردآوری شده
- ۲۶-۷-۵-۲-۱- ارائه نظریه
- ۲۶-۶-۲-۱- آسیب‌های تفسیر موضوعی
- ۲۷-۱-۶-۲-۱- غفلت از سیاق
- ۲۷-۲-۶-۲-۱- تفسیر به رأی
- ۲۷-۷-۲-۱- انواع تقسیم بندی در تفسیر موضوعی
- ۲۸-۱-۷-۲-۱- انواع تقسیم بندی در تفسیر موضوعی «کل نگر»
- ۲۸-۱-۱-۷-۲-۱- تقسیم معارف قرآنی به «عقاید»، «اخلاق» و «احکام»
- ۲۸-۲-۱-۷-۲-۱- تقسیم معارف قرآن بر اساس «انسان محوری»
- ۲۸-۳-۱-۷-۲-۱- تقسیم معارف قرآن به روش «تسلسل طبیعی»
- ۲۹-۴-۱-۷-۲-۱- تفسیر موضوعی بدون لزوم نظم و ترتیب بین عناوین
- ۲۹-۵-۱-۷-۲-۱- شیوه «الله محوری»
- ۲۹-۱-۵-۱-۷-۲-۱- ابتکار آیت الله مصباح یزدی در شیوه استخراج

موضوعات و چینش آنها

- ۳۱-۱-۱-۵-۱-۷-۲-۱- اولین و مهم‌ترین موضوع؛ خداشناسی در قرآن
- ۳۱-۲-۱-۵-۱-۷-۲-۱- کیهان‌شناسی در قرآن
- ۳۲-۳-۱-۵-۱-۷-۲-۱- انسان‌شناسی در قرآن
- ۳۳-۴-۱-۵-۱-۷-۲-۱- راه‌شناسی در قرآن
- ۳۴-۵-۱-۵-۱-۷-۲-۱- راهنماشناسی در قرآن

۳۴	۱-۲-۷-۱-۵-۱-۶- قرآن‌شناسی در قرآن
۳۵	۱-۲-۷-۱-۵-۱-۷- اخلاق در قرآن
۳۸	۱-۲-۷-۱-۵-۱-۸- احکام در قرآن
۳۸	۱-۲-۷-۱-۵-۱-۹- جامعه و تاریخ در قرآن
۴۰	۱-۲-۷-۱-۵-۱-۱۰- حقوق و سیاست در قرآن
۴۱	۱-۲-۷-۱-۵-۱-۱۱- جمع بندی و چند نکته مهم

فصل ۲

(مبانی تفسیری آیت الله مصباح)

۴۵	۱-۲- الهی بودن «لفظ» و «معنای» قرآن
۴۵	۲-۱-۱- دلایل الهی بودن «الفاظ» قرآن
۴۶	۲-۱-۲- دلایل الهی بودن «معانی» قرآن
۴۸	۲-۲- مصونیت قرآن از تحریف
۴۹	۲-۲-۱- شواهد تاریخی
۴۹	۲-۲-۲- دلیل عقلی
۵۰	۲-۲-۳- دلایل روایی
۵۱	۲-۲-۴- دلایل قرآنی
۵۳	۲-۳- امکان فهم قرآن
۵۳	۲-۳-۱- عقلایی بودن زبان قرآن
۵۴	۲-۳-۲- هم‌آوردخواهی قرآن
۵۴	۲-۳-۳- فراخوان تدبیر در آیات
۵۴	۲-۳-۴- برخی اوصاف قرآن
۵۵	۲-۳-۵- روایات
۵۵	۲-۳-۵-۱- روایات بیانگر ضرورت تدبیر در قرآن
۵۵	۲-۳-۵-۲- روایات بیانگر انواع آیات قرآن

- ۵۶ ۲-۳-۵-۳- روایات بیانگر چگونگی فهم قرآن
- ۵۷ ۲-۳-۵-۴- روایات بیانگر لزوم تمسک به قرآن
- ۵۷ ۲-۳-۵-۵- روایات بیانگر معیار بودن قرآن در ارزیابی روایات
- ۵۸ ۲-۴- جواز فهم قرآن
- ۵۹ ۲-۵- جهانی بودن و جاودانگی قرآن
- ۶۱ ۲-۶- جامعیت قرآن
- ۶۳ ۲-۶-۱- قرآن و علوم انسانی
- ۶۴ ۲-۶-۲- استطرادی بودن آیات مربوط به جهان شناسی در قرآن

فصل ۳

(مبانی قرآنی روان شناسی اسلامی در تفسیر موضوعی آیت الله مصباح یزدی)

- ۶۷ ۳-۱- تعاریف
- ۶۷ ۳-۱-۱- تعریف «علم روان شناسی» و تفاوت آن با «علم اخلاق»
- ۶۹ ۳-۱-۲- «روان شناسی فلسفی» و «روان شناسی تجربی»
- ۷۰ ۳-۲- مبانی روان شناسی اسلامی در قرآن کریم
- ۷۰ ۳-۲-۱- «نفس» و ابعاد آن
- ۷۱ ۳-۲-۱-۱- «نفس» در قرآن
- ۷۲ ۳-۲-۱-۲- «نفس» در اخلاق
- ۷۲ ۳-۲-۱-۳- «نفس» در فلسفه و روان شناسی اسلامی
- ۷۳ ۳-۲-۱-۳- پیوند ابعاد نفس
- ۷۵ ۳-۲-۱-۳- ویژگی پویایی نفس
- ۷۶ ۳-۲-۲- چگونگی جستجوی ویژگی ها و ابعاد «نفس» در قرآن
- ۷۷ ۳-۲-۲-۱- «نفس» و «روح»
- ۷۸ ۳-۲-۲-۲- «نفس» و «قلب»
- ۷۹ ۳-۲-۲-۳- تفاوت «قلب» با «فؤاد»
- ۸۰ ۳-۲-۲-۴- تفاوت «قلب» با «صدر»
- ۸۰ ۳-۲-۲-۵- نتیجه گیری

- ۸۱ ۳-۲-۲-۶- تأملی در مفهوم «فطرت»
- ۸۱ ۳-۲-۲-۶-۱- معنای لغوی، قرآنی و اصطلاحی
- ۸۳ ۳-۲-۲-۶-۲- موارد استعمال «فطرت» در منابع دینی
- ۸۴ ۳-۲-۲-۶-۳- تفاوت «فطرت» با «غریزه»
- ۸۵ ۳-۲-۳- بررسی تفصیلی ابعاد نفس
- ۸۵ ۳-۲-۳-۱- شناخت (بینش)
- ۸۵ ۳-۲-۳-۱-۱- راههای تحقق شناخت
- ۸۶ ۳-۲-۳-۱-۱-۱- ادراک و شناخت حصولی
- ۸۶ ۳-۲-۳-۱-۱-۱-۱- ادراک حسی
- ۸۶ ۳-۲-۳-۱-۱-۱-۲- ادراک خیالی
- ۸۷ ۳-۲-۳-۱-۱-۱-۳- ادراک عقلی
- ۸۷ ۳-۲-۳-۱-۱-۴- ادراک تجربی
- ۸۷ ۳-۲-۳-۱-۲- ادراک و شناخت حضوری
- ۹۰ ۳-۲-۳-۱-۲-۱- خطاناپذیری شناخت حضوری
- ۹۱ ۳-۲-۳-۱-۲-۲- مراتب شناخت حضوری
- ۹۳ ۳-۲-۳-۱-۲- شناخت فطری
- ۹۷ ۳-۲-۳-۱-۳- ابزارهای ادراک در قرآن
- ۹۷ ۳-۲-۳-۱-۳-۱- حواس ظاهری
- ۹۸ ۳-۲-۳-۱-۳-۲- قلب
- ۹۹ ۳-۲-۳-۱-۳-۱-۲- قلب و شناخت حصولی
- ۱۰۰ ۳-۲-۳-۱-۳-۲-۲- قلب و شناخت حضوری
- ۱۰۲ ۳-۲-۳-۲- قدرت (کنش)
- ۱۰۲ ۳-۲-۳-۱-۲-۳- اقسام قدرت
- ۱۰۷ ۳-۲-۳-۲- میل (گرایش)

- ۱۰۸ ۱-۳-۳-۲-۳- معرفی امیال اصلی نفسانی
- ۱۰۸ ۱-۱-۳-۳-۲-۳- حب بقاء
- ۱۰۹ ۱-۱-۱-۳-۳-۲-۳- «حب بقاء» در قرآن
- ۱۱۲ ۲-۱-۱-۳-۳-۲-۳- جهت دهی و تربیت «حب بقاء»
- ۱۱۵ ۳-۱-۱-۳-۳-۲-۳- بررسی روانشناسی «ترس از مرگ» و چگونگی رفع

آسیبهای آن

- ۱۱۹ ۲-۱-۳-۳-۲-۳- کمال خواهی
- ۱۲۰ ۱-۲-۱-۳-۳-۲-۳- میل به حقیقت طلبی
- ۱۲۱ ۱-۱-۲-۱-۳-۳-۲-۳- علائم و آثار وجود میل به حقیقت جویی در انسان
- ۱۲۲ ۲-۱-۲-۱-۳-۳-۲-۳- میل به حقیقت جویی در قرآن
- ۱۲۳ ۳-۱-۲-۱-۳-۳-۲-۳- مظاهر مختلف میل به حقیقت جویی
- ۱۲۵ ۲-۲-۱-۳-۳-۲-۳- قدرت طلبی
- ۱۲۶ ۱-۲-۲-۱-۳-۳-۲-۳- علائم و آثار وجود میل «قدرت طلبی» در

انسان

- ۱۲۷ ۲-۲-۲-۱-۳-۳-۲-۳- میل «قدرت طلبی» در قرآن
- ۱۳۰ ۳-۲-۲-۱-۳-۳-۲-۳- مظاهر مختلف «قدرت طلبی» در انسان
- ۱۳۰ ۱-۳-۲-۲-۱-۳-۳-۲-۳- مراتب مختلف در یک قدرت طولی
- ۱۳۰ ۲-۳-۲-۲-۱-۳-۳-۲-۳- قدرت های در عرض یکدیگر
- ۱۳۳ ۴-۲-۲-۱-۳-۳-۲-۳- گرایشات منشعب از «قدرت طلبی»
- ۱۳۶ ۵-۲-۲-۱-۳-۳-۲-۳- چگونگی جهت دهی میل به «قدرت طلبی»
- ۱۳۹ ۳-۱-۳-۳-۲-۳- لذت طلبی و سعادت خواهی
- ۱۳۹ ۱-۳-۱-۳-۳-۲-۳- مفهوم و ماهیت لذت
- ۱۴۲ ۲-۳-۱-۳-۳-۲-۳- ارتباط مفاهیم «لذت»، «کمال»، «محبت»، «سعادت»
- ۱۴۴ ۳-۳-۱-۳-۳-۲-۳- فطری بودن میل به لذت طلبی و سعادت خواهی از

نظر قرآن

- ۱۴۷ ۴-۳-۱-۳-۳-۲-۳- جهت دهی میل به لذت طلبی و سعادت خواهی

- ۱۴۸ ۳-۲-۳-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۱- آفات میل لذت طلبی
- ۱۵۶ ۳-۲-۳-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۲- تأثیر عامل «شناخت» در جهت دهی میل لذت طلبی
- ۱۵۷ ۳-۲-۳-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۳- تأثیر «خوف» و «رجاء» در جهت دهی میل لذت طلبی
- ۱۶۱ ۳-۲-۳-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۳- تأثیر «خوف» و «رجاء» در جهت دهی میل لذت طلبی
- ۱۶۱ ۳-۲-۳-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۳- ۵- جلوه ها و انشعابات مختلف میل لذت طلبی
- ۱۶۴ ۳-۲-۳-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۳- ۱- غرائز
- ۱۶۴ ۳-۲-۳-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۳- ۱- خوردن و آشامیدن
- ۱۶۷ ۳-۲-۳-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۳- ۲-۱-۵-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۲- غریزه جنسی [گرایش به جنس مخالف]
- ۱۶۸ ۳-۲-۳-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۳- ۱-۲-۱-۵-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۲- گرایش به جنس مخالف در قرآن
- ۱۶۸ ۳-۲-۳-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۳- ۳-۱-۵-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۲- گرایش غریزی به «لباس»، «مسکن»، «مرکب»
- ۱۶۸ ۳-۲-۳-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۳- ۱-۳-۱-۵-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۲- گرایش غریزی به «لباس» و «مسکن» در قرآن
- ۳-۲-۳-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۳- ۱-۱-۳-۱-۵-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۲- آیات مربوط به لباس و مسکن در این جهان
-
- ۱۶۹ ۳-۲-۳-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۳- ۲-۱-۳-۱-۵-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۲- آیات مربوط به لباس و مسکن در جهان دیگر
- ۱۶۹ ۳-۲-۳-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۳- ۲-۳-۱-۵-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۲- گرایش غریزی به «مرکب» در قرآن
- ۱۷۱ ۳-۲-۳-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۳- ۲-۵-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۲- گرایش غریزی به «مرکب» در قرآن
- ۱۷۲ ۳-۲-۳-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۳- ۲-۵-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۲- گرایش غریزی به «مرکب» در قرآن
- ۱۷۲ ۳-۲-۳-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۳- ۱-۲-۵-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۲- میل زیبایی طلبی در قرآن
- ۱۷۳ ۳-۲-۳-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۳- ۱-۱-۲-۵-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۲- آیات مربوط به میل زیبایی طلبی در این جهان
- ۱۷۴ ۳-۲-۳-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۳- ۲-۱-۲-۵-۳-۱-۳-۳-۱-۴-۲- آیات مربوط به میل زیبایی طلبی

فصل ۴

(دیدگاههای کلامی - قرآنی آیت الله مصباح یزدی)

- ۲۲۵ ۱-۴- استدلال عقلی بر «توحید» در قرآن
- ۲۳۴ ۲-۴- «خدانشناسی فطری» در قرآن
- ۲۳۵ ۱-۲-۴- بررسی تفسیری آیه «فطرت»
- ۲۳۷ ۲-۲-۴- بررسی تفسیری آیه «میثاق»
- ۲۴۳ ۳-۴- مؤاخذه نشدن خداوند

فصل ۵

(پاسخ به مستندات قرآنی شبهات روشنفکران معاصر)

- ۲۴۷ ۱-۵- پلورالیسم دینی
- ۲۴۷ ۱-۱-۵- تعریف «پلورالیسم»
- ۲۴۸ ۲-۱-۵- تعریف «پلورالیسم دینی»
- ۲۴۹ ۳-۱-۵- دلایل قرآنی پلورالیست ها و پاسخ به آنها
- ۲۴۹ ۱-۳-۱-۵- بررسی آیه ۶۲ بقره
- ۲۵۰ ۱-۱-۳-۱-۵- بررسی شأن نزول
- ۲۵۳ ۲-۱-۳-۱-۵- ارجاع به محکومات
- ۲۵۵ ۲-۳-۱-۵- بررسی دو آیه دیگر
- ۲۵۷ فصل ۶ (نتیجه گیری و جمع بندی)
- ۲۶۴ منابع و مآخذ

مقدمه

تبیین موضوع

آیت الله مصباح یزدی در تفسیر موضوعی خود با عنوان «معارف قرآن»، با مبانی خاصی به تفسیر موضوعی آیات قرآن پرداخته اند. عناوین این تفسیر موضوعی که تاکنون به چاپ رسیده است به ترتیب عبارتند از: خداشناسی در قرآن، کیهان شناسی در قرآن، انسان شناسی در قرآن، راه شناسی در قرآن، راهنماشناسی در قرآن، قرآن شناسی در قرآن، اخلاق در قرآن، جامعه و تاریخ در قرآن، حقوق و سیاست در قرآن.

بخش اول از آنچه که قرار است در این پایان نامه به آن پرداخته شود، بررسی مبانی تفسیری آیت الله مصباح یزدی در تفسیر موضوعی ایشان می باشد.

اما در بخش دوم به مهمترین آراء تفسیری آیت الله مصباح خواهیم پرداخت؛ این آراء تفسیری هم شامل مواردی می شود که در تفسیر موضوعی ایشان بیان شده و هم شامل مطالب و نکات تفسیری می شود که در دیگر آثار ایشان به آنها اشاره شده است.

ضرورت انجام این تحقیق

بی تردید بررسی آراء تفسیری عالمی همچون آیت الله مصباح یزدی که سالها از محضر اساتید برجسته ای مانند مرحوم آیت الله بروجرودی، آیت الله اراکی، آیت الله بهجت (در فقه و اخلاق و عرفان)، علامه طباطبایی (در فلسفه و تفسیر قرآن) و حضرت امام خمینی (در فقه و اصول) (رحمة الله علیهم) استفاده کرده اند، از اهمیت زیادی برخوردار خواهد بود. اما آنچه ضرورت انجام این تحقیق را دو چندان می کند، بهره گیری ایشان از آیات قرآن برای استخراج مبانی اسلامی در حوزه های مختلف علوم انسانی، بخصوص حوزه روان شناسی است که در کمتر تفسیر موضوعی به آن توجه شده است.

سئوالات اساسی تحقیق

۱- مبانی تفسیری آیت الله مصباح یزدی در تفسیر موضوعیشان چیست؟

۲- دیدگاه تفسیری آیت الله مصباح یزدی در برخی موضوعات کلامی چالش برانگیز میان

مفسرین چیست؟

۳- آیت الله مصباح یزدی در حوزه علوم انسانی چه مبانی ای را از قرآن استخراج کرده اند

و چگونه از آیات قرآن برای نقد مبانی علوم انسانی در غرب بهره برده اند؟

۴- آیت الله مصباح یزدی چگونه از آیات قرآن برای پاسخ به شبهات روشنفکران معاصر

بهره برده اند؟

فرضیه های تحقیق

۱- تفسیر موضوعی آیت الله مصباح یزدی بر مبانی خاصی استوار است؛ از سوی خدا بودن لفظ و محتوای قرآن، امکان و جواز فهم قرآن، عدم تحریف قرآن و جامعیت قرآن از جمله مبانی تفسیری ایشان می باشد.

۲- آیت الله مصباح یزدی در بخشی از مباحث تفسیری خود، به برخی آیات مربوط به حوزه های مختلف کلامی- تفسیری ورود پیدا کرده اند؛ که در این بخش از تحقیق به مهمترین موضوعات کلامی که مورد چالش و اختلاف نظر جدی بین مفسرین می باشد، پرداخته شده و ضمن بیان نقد استاد مصباح بر نظرات دیگر، نظر خود ایشان نیز مطرح خواهد شد.

۳- آیت الله مصباح یزدی با بهره گیری از آیات قرآن به بیان مبانی اسلام در حوزه های مختلف علوم انسانی مانند روان شناسی اسلامی، جامعه شناسی اسلامی، مبانی حقوقی در اسلام، مبانی سیاسی اسلام و... پرداخته اند، و ضمناً با استناد به آیات قرآن، نظرات دانشمندان غربی در برخی از حوزه های ذکر شده را نقد و بررسی کرده اند.

۴- آیت الله مصباح یزدی در پاسخ به برخی از شبهات روشنفکران معاصر از آیات قرآن بهره گرفته اند؛ مانند شبهاتی که طی چند سال اخیر در حوزه کلام جدید مطرح شده است. بخشی از این رساله به بررسی این پاسخها خواهد پرداخت.

نکات مهم

۱- از آنجا که اولاً آیت الله مصباح یزدی، همانند استادشان علامه طباطبایی، دارای گرایشی فلسفی در تفسیر هستند و ثانیاً آنچه که تحت عنوان روان شناسی اسلامی بیان می شود ارتباطی تنگاتنگ با «علم النفس» در فلسفه دارد، به همین دلیل، در برخی بخشهای این پایان نامه، برای درک بهتر مطالب ارائه شده توسط آیت الله مصباح، در ابتدای برخی قسمت ها و پیش از ورود به مباحث صریح قرآنی، الزاماً به توضیح برخی اصطلاحات و مفاهیم فلسفی که مربوط به علم روان شناسی می شود پرداخته شد و سپس نظر تفسیری آیت الله مصباح از آیات منطبق با آن مفهوم روان شناسانه، بیان گردیده است.

۲- اقتضاء تفسیر موضوعی این است که در بسیاری موارد، چندین آیه هم مضمون در یک موضوع، دارای تفسیر واحدی می باشند. به همین دلیل، در برخی بخشهای این پایان نامه، ابتدا موضوع مورد بحث، بطور مفصل تبیین شده و سپس آیات مرتبط با آن موضوع، بصورت یکجا آورده شده است. در مواردی نیز بدلیل گستردگی آیات دارای موضوع واحد، تنها به بیان نام سوره و شماره آیه اکتفا شده است.

فصل ۱
کلیّات

۱- کلیات

موضوع بحث این پایان نامه، از یک سو بررسی مبانی و آراء تفسیری آیت الله مصباح یزدی است، و از سوی دیگر بخش عمده ای از آراء تفسیری ایشان در تفسیری موضوعی با نام «معارف قرآن» منعکس شده است، بنابراین ابتدا باید به بررسی معانی لغوی و اصطلاحی «تفسیر» و تعریف «تفسیر موضوعی» و انواع آن و سایر مباحث مرتبط با تفسیر موضوعی پردازیم.

۱-۱- مفهوم شناسی «تفسیر»

دانشمندان، در باب هر یک از ریشه و مفهوم لغوی «تفسیر» و کاربرد اصطلاحی آن، آرای گوناگونی دارند که نیازمند بررسی تفصیلی است؛ ولی از آنجا که مسئله اصلی این نگارش «تفسیر موضوعی» است، مفهوم شناسی «تفسیر» به اختصار بیان می شود، تا بتوان مفهوم «تفسیر موضوعی» را به تفصیل بررسی کرد.

۱-۱-۱- معنای لغوی

واژه «تفسیر» مصدر باب تفعیل از ریشه «فَسَرَ» است. «فسر» در کتاب‌های لغت به معنای «بیان»^۱، توضیح^۲، «جدا کردن»^۳، «پرده‌برداری»^۴، «کشف و آشکار کردن»^۵ یا «کشف و آشکار کردن معنای معقول»^۶ آمده است. برخی بر این باورند که معنای دو واژه «فسر» و «تفسیر» کاملاً همسان است؛ ولی کسانی معتقدند «تفسیر» مبالغه در «فسر» است.^۸ با عنایت به آنچه در کتاب‌های لغت آمده، ویژگی باب «تفعیل»^۹ و طبق قاعده مشهور «زیاده المبانی تدل علی زیاده المعانی»، می‌توان گفت معنای لغوی «تفسیر»، «کاملاً آشکار کردن امور معنوی و حقایق علمی» است.^{۱۰}

۱-۱-۲- معنای اصطلاحی

۱. ر.ک: فراهیدی، خلیل بن احمد؛ **کتاب العین**؛ ماده «فسر»؛ جوهری، اسماعیل بن حماد؛ **الصحاح**؛ ماده «فسر»؛ ابن منظور، محمد بن مکرم؛ **لسان العرب**؛ ماده «فسر».
۲. ر.ک: ابن فارس، احمد؛ **معجم مقاییس اللغة**؛ ماده «فسر».
۳. ر.ک: صفی پور، عبدالرحیم؛ **منتهی الارب فی لغة العرب**؛ ماده «فسر».
۴. فیروزآبادی، محمد بن یعقوب؛ **القاموس المحیط**؛ ذیل کلمه «فسر».
۵. ازدی، محمد بن الحسن بن درید؛ **ترتیب جمهره اللغة**؛ ترتیب و تصحیح عادل عبدالرحمن البدری، ماده «فسر».
۶. ر.ک: زبیدی، محمد مرتضی؛ **تاج العروس**؛ ماده «فسر». راغب اصفهانی نیز ضمن اینکه «فسر» و «سفر» از نظر معنا نزدیک به هم دانسته، فسر را برای اظهار معنای معقول و سفر را برای نشان دادن امور عینی می‌داند. (ر.ک: راغب اصفهانی، حسین بن محمد؛ **مقدمه جامع التفاسیر**؛ ص ۴۷)
۷. در **الصحاح** آمده است: «الفسر: البیان... و التفسیر مثله» (جوهری، اسماعیل بن حماد بن حماد؛ **همان**؛ ماده «فسر») و نیز ر.ک: ابن فارس، احمد؛ **همان**؛ ماده «فسر».
۸. راغب اصفهانی گوید: «التفسیر فی المبالغه کالتفسیر» (راغب اصفهانی، حسین بن محمد؛ **المفردات فی غریب القرآن**؛ ذیل ماده فسر).
۹. درباره معنای باب تفعیل آمده است: «وهو للتکثیر غالباً فی الفعل... او فی المفعول». ر.ک: تفتازانی، سعدالدین عمر بن مسعود؛ **شرح تصریف در کتاب جامع المقدمات**؛ تحقیق و تصحیح محمد مهدی قاینی، ص ۲۰۹
۱۰. لازم به ذکر است که قرآن کریم ماده «فسر» را یک بار و در هیئت «تفسیر»، به معنای لغوی آن، یعنی «کشف» (ر.ک: طبرسی، محمد بن فضل؛ **مجمع البیان فی تفسیر القرآن**؛ ج ۷، ص ۲۶۶؛ آلوسی، محمود؛ **روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم**؛ ج ۱۰، ص ۱۷) و «بیان» (ر.ک: طبری، ابن جریر؛ **جامع البیان عن تأویل آی القرآن**؛ ج ۱۹، ص ۹؛ خزاعی نیشابوری، حسین بن علی؛ **روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن**؛ ج ۱۴، ص ۲۲۰)، به کار برده است؛ آنجا که می‌فرماید: «ولاً یأتونک بمثل إلا جئناک بالحقّ وأحسنّ تفسیراً؛ برای تو مثلی نیاوردند، مگر آنکه [ما] حق را با نیکوترین بیان برای تو آوردیم» (فرقان/۳۳)

«تفسیر» در عرف دانشمندان علوم قرآن و مفسران، دو گونه تعریف شده است:^۱

۱. به عنوان یک علم؛ یعنی مجموعه آگاهی‌های لازم برای فهم آیات قرآن کریم. بطور مثال «ابوحیان اندلسی» در تعریف «تفسیر» می‌نویسد: «تفسیر علمی است که در آن از چگونگی قرائت الفاظ قرآن، و مدلول‌های آنها، و احکام افرادی و ترکیبی آنها، و معانی الفاظ در حالت ترکیبی سخن می‌گویند».^۲
- به باور زرکشی نیز «تفسیر»، علمی است که به مدد آن، فهم کتاب خداوند که بر حضرت محمد(ص) نازل شده است، شناخته می‌شود.^۳
۲. به عنوان کاری که مفسر انجام می‌دهد؛ برای نمونه تعاریفی که امین اسلام طبرسی، راغب اصفهانی و علامه طباطبایی از «تفسیر» ارائه کرده‌اند، از این نوع است.^۴
- علامه طباطبایی در تعریف تفسیر می‌نویسد: «تفسیر قرآن یعنی بیان معانی آیات قرآن و مقاصد و مدالیل آنها».^۵

لازم به ذکر است که مقصود ما از «تفسیر» در این پایان نامه، کاربرد دوم آن است.

۱-۲- تفسیر موضوعی

۱-۲-۱- تعریف

-
- ^۱. برای تفصیل در این باره ر.ک: حاجی خلیفه، محمدبن عبدالله؛ *کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون*؛ ج ۱، ص ۴۲۷؛ بابایی، علی اکبر؛ عزیزی کیا، غلامعلی؛ روحانی رادمجتبی؛ *روش‌شناسی تفسیر قرآن کریم*؛ زیر نظر محمود رجبی، ص ۱۲-۲۵
 - ^۲. اندلسی، محمدبن یوسف ابی حیان؛ *البحر المحیط فی التفسیر*؛ ج ۱، ص ۲۶
 - ^۳. ر.ک: الزرکشی، محمد؛ *البرهان فی علوم القرآن*؛ ج ۱، ص ۱۳. زرقانی نیز تفسیر را علم دانسته است. (ر.ک: زرقانی، محمد عبدالعظیم؛ *مناهل العرفان فی علوم القرآن*؛ ج ۲، ص ۳)
 - ^۴. ر.ک: طبرسی، محمدبن فضل؛ *همان*؛ ج ۱، ص ۸۰؛ طباطبایی، سیدمحمدحسین؛ *المیزان فی تفسیر القرآن*؛ ج ۱، ص ۷؛ سیوطی، جلال‌الدین؛ *الاتقان فی علوم القرآن*؛ ج ۴، ص ۱۹۳
 - ^۵. طباطبایی، سیدمحمدحسین؛ *المیزان فی تفسیر القرآن*؛ ج ۱

از «تفسیر موضوعی قرآن» تعاریف متعددی ارائه شده است که نقد و بررسی هریک از آنها در این رساله ضرورتی ندارد و باید در رساله ای که بطور خاص به بررسی موضوع تفسیر موضوعی می پردازد، این کار صورت گیرد؛ نگارنده در این بخش تنها به بیان تعریف برخی از صاحب نظران اکتفا می کند.

برخی از صاحب نظران معتقدند منظور از تفسیر موضوعی این است که آیات مختلفی که درباره یک موضوع در سراسر قرآن مجید در حوادث و فرصت‌های مختلف آمده است، جمع‌آوری و جمع‌بندی گردد، و از مجموع آن، نظر قرآن درباره آن موضوع و ابعاد آن روشن شود.^۱

آیت الله شهید سید محمد باقر صدر تفسیر موضوعی را گفت و گو و محاوره با قرآن کریم و بازجویی و پرسشگری از قرآن، آن هم نه فقط یک پاسخ طلبی انفعالی و ضعیف، بلکه یک پاسخ خواهی فعال و کاربرد هدف دار متن قرآن به منظور کشف حقیقتی از حقایق بزرگ زندگی می دانند.^۲ همچنین ایشان در جایی دیگر می نویسند: «در تفسیر موضوعی تلاش و کوشش بر این است که موضوعی از موضوعات زندگی انسان در باب اعتقاد، جامعه یا مربوط به دنیای هستی، از دیدگاه قرآن بررسی شود؛ مانند توحید در قرآن، نبوت در قرآن، مکتب اقتصادی در قرآن و...»^۳

برخی دیگر از دانشمندان، حیطة تفسیر موضوعی را فراتر از بررسی صرف آیات قرآن دانسته اند و بررسی روایات ائمه معصومین (علیهم السلام) برای کشف نظر قرآن درباره موضوعی خاص را نیز ضروری می دانند.^۴

از نظر آیت الله مصباح یزدی نیز، «تفسیر موضوعی» به دو معناست؛ یکی اینکه پاسخ یک مطلب یا سؤالی را که ارتباطی با موضوعات دیگر ندارد، از قرآن کریم جست‌وجو کنیم؛ به

۱. مکارم شیرازی، ناصر؛ پیام قرآن؛ ص ۲۱

۲. صدر، سید محمد باقر؛ سنت‌های اجتماعی و فلسفه تاریخ در مکتب قرآن؛ ص ۴۹

۳. ر.ک: صدر، سید محمد باقر؛ المدرسة القرآنیة؛ ص ۲۳

۴. جوادی آملی، عبدالله؛ زن در آئینه جلال و جمال؛ ص ۴۹ و ۵۰